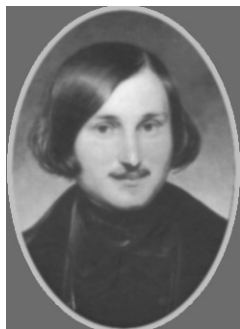

Михайло Насенко

ГОГОЛЬ ДЛЯ ГЕРМАНІСТІВ І НЕ ТІЛЬКИ

Найбільше літературознавчих праць Д. Чижевський написав німецькою мовою. Українською вийшла поки що одна з них: “Порівняльна історія слов’янських літератур” (2005, науковий проект мій, переклад з німецької Олеси Костюк та Миколи Ігнатенка). Нині Олесь Костюк переклала “Russische literaturgeeschichte des 19. Jahrhunderts. *Die Romantik*”, що опублікована 1964 р. в Мюнхені й досі залишається маловідомою. Поки триває редакційна підготовка перекладу до книжкового видання, пропоную звернути увагу на підрозділ книжки, присвячений Миколі Гоголю. Надто тому, що цього року 200-літній ювілей письменника (за ухвалою ЮНЕСКО) відзначається у світовому масштабі.

Д. Чижевський був твердо переконаний, що художня вартість літератури захована в її стилі, а все інше (зв’язок із життям, ідеологічна наповненість сюжетних мотивів, характерів та ін.) – похідне від стилю. Таку літературознавчу методологію Д. Чижевський застосував і в книжці про російську літературу епохи романтизму. На його думку, ця епоха тривала від класицизму (Наріжний, Крилов) і сентименталізму (Карамзін) до приходу в літературу письменників, які поєднували у своїй творчості романтизм і реалізм (Аксаков та ін.). М. Гоголь перебував між ними ніби посередині (у хронологічному розумінні). Однак у його творчій манері домінували не тільки романтизм, а й давніші форми бароко та післяромантичні ознаки реалізму (т. зв. “натуральна школа”). Для літературознавства 60-х років ХХ ст. (особливо соцреалістичного в СРСР) це була “дисидентська” (бо ж – модерністська) позиція, адже Гоголя в той час особливо активно й послідовно вписували винятково до реалізму (див., наприклад, монографію Г. Гуковського “Реалізм Гоголя”, 1959). Д. Чижевський розкрив особливості стильового синкретизму художнього мислення автора “Ревізора” та “Мертвих душ”, наголосивши водночас на естетичній цілісності його письма; тримається та цілісність на філософському розумінні стильового оформлення марнот буття, яке за певних умов, на думку Гоголя, усе ж можна морально вдосконалити та художньо “дооформити”. Це була, звичайно, утопічна мрія, яка зрештою привела письменника до передчасної загибелі, але для нього вона завжди залишалася непохитним переконанням і навіть своєрідною ідеєю-фікс.

Д. Чижевський орієнтував свою німецькомовну “Історію російської літератури” переважно на студентську аудиторію, і тому складні питання творчості намагався викласти якомога простіше. Аналізуючи літературну спадщину Гоголя, він шукав у ній таких домінант, які могли б бути максимально зрозумілими читачам студентського віку, але й змушували б їх думати “далі”,

доходити самостійних висновків не тільки про прочитане, а й про час і про себе. Звідси в автора екскурси у сферу перекладів російських письменників німецькою мовою, зв'язок їхніх ідей з класичною німецькою філософією, "прив'язаність" Гоголя до місцевого, найбільше – українського життєвого матеріалу та ін. Щоправда, дражливого вже понад століття питання – Гоголь більше український чи російський письменник? – Чижевський практично не торкається. У дослідженні вченого Гоголь постає як класик російської літератури, стильова палітра якого, проте, потужно живилася з українських джерел. Ставлення до цих джерел у Чижевського не завжди прихильне чи й достатньо об'єктивне. "Історія Русів" для нього – "фальшивка", "Историю Малой России..." Д. Бантиш-Каменського він називає "Історією України", зв'язків "Вечорів" з "чистим" українським менталітетом не розглядає, розмов про дві редакції повісті "Тарас Бульба" практично уникає. А саме вони дають матеріал і Гоголю, і нам для розуміння того, як змінювати трактування "українського питання" та зв'язків його з "питанням російським". Адже в першій редакції фактично панувала цілковита українсько-козацька стихія, а вже в другій з'явилися вкраплення про руський патріотизм (?) козаків-запорожців, про руське братерство, про "свого" руського царя і т. ін. Ці епітети російські літературознавці досі пов'язують із Росією, думаючи, що й Гоголь був з ними заодно, але він не такий простак, аби не знати, що Росії як такої в часи, коли розгорталася подія "Тараса Бульби", не було навіть на політичній карті світу; існувало тоді Московське царство, а говорячи про "руські" симпатії козаків, Гоголь міг мати на увазі хіба що київсько-руську історичну традицію. Не даремно ж і Б. Хмельницький в офіційних паперах 1648-1657 рр. іменував Україну Руссю. Таку ж назву України фіксують, до речі, і тогочасні турецькі та грузинські письмові джерела. Д. Чижевський помилково (чи випадково) виводить подію "Тараса Бульби" із XVI чи XVII століть; про XVI не було підстав говорити хоча б тому, що Тарасові сини-бурсаки могли прибути до батьків на канікули (уже в першому епізоді повісті) тільки після 1615 року, тобто в XVII ст., коли вже існувала в Києві братська школа, яка згодом реорганізувалася в колегію та академію з підготовчими (для бурсаків) класами...

Суто літературознавчий аналіз "Тараса Бульби" в Чижевського теж позначений деякими довільностями. Говорячи про козацтво як опоетизовану "єдинокласову" масу в повісті Гоголя і протиставляючи їй "багатокласовість" козаків із "Чорної ради" П. Куліша, учений, звичайно, грішив тими ж гріхами, що й раннє радянське літературознавство – воно дуже довго шукало в літературі обов'язкових класових розшарувань; пізніше, зокрема в академічній "Истории русской литературы" початку 80-х років XX ст., розмови на цю тему зникли майже цілком. Позитивним у зіставленні Чижевським Гоголя й Куліша було хіба те, що він бодай згадував у своїй праці постать проскрибованого українським радянським літературознавством автора "Чорної ради".

Найцікавішим і найпереконливішим Д. Чижевський видається там, де міркує про естетичне обличчя Гоголя, про еволюцію його письма, про зниження художнього тону в ньому (письмі), коли автор (замість поетичного проникнення в суть зображуваних речей) збивався, скажімо, на моральне проповідництво. Показовим тут може бути спостереження вченого над етапами переходу прозаїка від малих до більших епічних форм, від оповідань (Чижевський називає їх то повістями, то новелами) до романного жанру.

“Мертві душі” для нього – це таки роман, хоч сам письменник, як знаємо, іменував твір поемою. Наведу у зв’язку з цим одне прикметне місце з міркувань Д. Чижевського: “Опис Гоголя, який до цього писав короткі повісті з надзвичайно швидким, динамічним розвитком сюжету, став тепер повільним, з широким розмахом, і став багатим на важливі окремі сцени. Поруч із зображенням негативного світу стоять красиві ліричні місця: від зображень природи до роздумів про два види письменників (ентузіастів і сатириків), до пророчих міркувань щодо майбутнього Росії...”. Тут з усім можна погодитися, крім “міркувань щодо майбутнього Росії”. Річ у тім, що і в “Мертвих душах” (як і в “Тарасі Бульбі”) Гоголь говорить не про Росію, а про Русь (“Не так ли и ты, Русь, что бойкая необгонимая тройка несёшься?” та ін.). Для сучасників, можливо, це були й синоніми, а для нього самого? Принаймні гоголівську Русь переінакшувати на Росію “Мертві душі” достатніх підстав не дають. Чи не про це думали, зокрема, російський дослідник І. Мандельштам, коли ще 1902 р. говорив про українське художнє мислення Гоголя (див. його працю “Про характер гоголівського стилю”), чи Є. Маланюк, коли говорив у статті “Гоголь – Гоголь”, що в “Мертвих душах” зображена українська еліта? Та й у згадуваній уже “Истории русской литературы” автор розділу про Гоголя жодного разу слів “Росія”, “російський” не вживає... Отож до Гоголя з його загадковою геніальністю слід підходити завжди обережно і не з вульгарною однозначністю.

Один із найзагадковіших у письменника, звичайно, останній за часом написання твір “Вибрані місця з листування з друзями” (1847). Д. Чижевський називає його “рідкісним у російській літературі”, хоча це, мабуть, приблизний переклад означення В. Белінського, який у рецензії, що вміщена в журналі “Современник” (1847, № 2), назвав цю книжку Гоголя “самой странной”. Чижевський у розділі про Гоголя на автора цієї рецензії не посилається жодного разу; для нього він був, очевидно, звичайним вульгаризатором у трактуванні Гоголя (що, ніде правди діти, відповідало дійсності), а радянське (ідеологічне) літературознавство, як знаємо, вважало його (Белінського) ледве чи не головним арбітром у судженнях про всю російську літературу першої половини ХІХ ст. Д. Чижевський, отже, дистанціюється від ідеологічної методології, що була цілковитим антиподом його філологічного (естетичного) погляду на літературну творчість. “Вибрані місця...” викликають у Чижевського, звичайно, не тільки захоплення; він характеризує їх як “порадку” письменника, але робить це спокійно і знаходить їм чимало аналогій у культурах інших європейських країн. Усі інші твори Гоголя він (щоправда, побіжно) розглядає теж у загальноєвропейському літературному контексті, що дає змогу побачити в одній літературній постаті і вершини, і низини всієї гоголівської та передгоголівської епохи. Цього не досяг ніхто з попередників Д. Чижевського, а надто В. Белінський, який написав про творчість письменника чимало статей, однак виконав, по суті, кілерську щодо нього роль, особливо в критичних атаках на пізнього, часів “Вибраних місць...”, Гоголя. Доречною тут могла б бути згадка про те, як реагував на те кілерство сам Гоголь у майже не згадуваних за радянських часів двох листах до В. Белінського (червень, серпень 1847). Чого варте лиш одне зізнання його з другого листа: “Душа моя изнемогла, всё во мне потрясено... Письмо ваше я прочёл почти бесчувственно...”. Усе це, як я думаю, потребує нині окремої і ґрунтовної розмови, як, до речі, і те, що на “Вибрані місця...” слід глянути насамперед як на художні міркування письменника, а не як на “чисті” настанови щодо подальшого розвитку вже не Русі, а таки імперської

Росії. Художні міркування й усіякі утопічні поради – це зовсім різні речі, і варто було б уважніше прислухатись, скажімо, до думки тих дослідників, які бачать зв'язок “Вибраних місць...” із відомими художніми трактатами Г. Сковороди, отже, ще з однією українською традицією. Вести мову про це тут немає змоги, але жаль, що цього питання (як і “українськості” Гоголя в плані художньої філософії) не торкався й Д. Чижевський. Важливість його студії, проте, в іншому: у спробі, як було сказано, стильового (та почасти – стилістичного) погляду на мистецький світ автора “Вечорів”.

Дмитро Чижевський

ГОГОЛЬ*

Стаття становить собою фрагмент книжки Д. Чижевського “Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts (Teil 1: Die Romantik)”, перекладеної з німецької мови Олесєю Костюк. У ній йдеться про творчість М. Гоголя, яку автор розглянув у стильовому та почасти компаративному планах. Книжка опублікована 1964 року в Мюнхені, і тому в ній зрідка віддавалася данина деяким застарілим літературознавчим методологіям. Однак для читача в материковій Україні цей матеріал не позбавлений цікавості, адже публікується тут уперше.

Ключові слова: проза, художній твір, стиль, класицизм, реалізм.

Dmytro Chyzhevsky. Gogol

Being a fragment of D. Chyzhevsky's treatise “Russische Literaturgeschichte des 19. Jahrhunderts (Teil 1: Die Romantik)” translated from German by Olesia Kostyuk, this article focuses upon the prose works by N. Gogol, which are analysed from the stylistic and partially from the comparative point of view. The book itself was published in Munich in 1964, and it is thus no wonder that its author sometimes makes use of the outdated methods of literary research. Nevertheless, the present essay can be of substantial interest for the readers from mainland Ukraine, since till now it has remained unknown to the Ukrainian audience and appears here for the first time.

Key Words: prose, literary fiction, style, classicism, realism.

Без сумніву, перевершує попередників і сучасників у прозі своїм обдарованням (яке до сьогодні впливає на російську літературу) Микола Васильович ГОГОЛЬ (1809-1852). Офіційно він мав подвійне прізвище – Гоголь-Яновський. Біографія і генеалогія Гоголя сповнена різних легенд і досі нерозгаданих таємниць. Про деякі з легенд я говоритиму мимохідь, а таємниці намагатимусь обминати, адже вони нерозгадувані в принципі.

Гоголь народився в Україні, на Полтавщині, з якої походять багато відомих українців та росіян. Він був сином досить заможного поміщика (якому, між іншим, належать дві комедії, написані українською народною мовою) та його сімнадцятирічної дружини. Поблизу (в сусідньому селі) жив також родич Гоголів-Яновських, колишній сенатор і міністр Д. П. Трощинський; культурні інтереси його зараз дехто ставить під сумнів, але він мав велику бібліотеку з творами європейської літератури, зокрема німецьких романтиків, у російському перекладі. Батько Гоголя (обминемо генеалогічні легенди) походив із родини, члени якої були здебільшого священиками; статус дворянина здобув лише дід Гоголя (дворянин у ХУІІІ столітті в Україні називався шляхтичем). Не без обману писаря пов'язав той дід своїх предків Яновських із Остапом Гоголем, відомим українським воїном 17-го століття,

* Таку назву розділу, відсутню в книжці Д. Чижевського, пропонує перекладач.